

บทที่ 1

บทนำ

1.1 หลักการและเหตุผล

พื้นที่สูงเป็นพื้นที่ภูเขาที่มีความสูงจากระดับน้ำทะเลมากกว่า 500 เมตรขึ้นไป ครอบคลุมพื้นที่ 67.22 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 53 ของพื้นที่ 20 จังหวัด ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในถิ่นทุรกันดารและห่างไกลจากเขตเมือง ทำให้ประชากรบนพื้นที่สูงไม่สามารถเข้าถึงสิทธิและบริการของรัฐได้อย่างทั่วถึงเมื่อเทียบกับประชากรพื้นที่ราบ ทั้งด้านการศึกษา สาธารณสุข คมนาคมขนส่ง การติดต่อสื่อสาร และสวัสดิการต่างๆ ส่งผลให้ประชากรบนพื้นที่สูงต้องประสบกับความเหลื่อมล้ำในหลายมิติและการเรียนรู้อย่างจำกัด ในปี พ.ศ. 2548 รัฐบาลได้จัดตั้งสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) หรือ สวพส. โดยมีภารกิจสนับสนุนการวิจัยและการพัฒนางานโครงการหลวง เพื่อช่วยเหลือราษฎรชาวเขาให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น รักษาป่าต้นน้ำลำธารของประเทศ รวมทั้งขยายผลองค์ความรู้โครงการหลวงไปพัฒนาความเป็นอยู่ของชุมชนและคุณภาพสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงที่ไม่ได้อยู่ในขอบเขตการดำเนินงานของโครงการหลวง ภายใต้โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง 44 แห่ง ครอบคลุม 616 กลุ่มบ้าน 92 ตำบล ในพื้นที่ 8 จังหวัด ได้แก่ แม่ฮ่องสอน น่าน ตาก เชียงราย เชียงใหม่ เพชรบูรณ์ กำแพงเพชร และกาญจนบุรี ที่มีชาวไทยภูเขาอาศัยอยู่ 15 ชชาติพันธุ์ ประกอบด้วย กะเหรี่ยง ม้ง คนเมือง อาข่า เมี่ยน ลัวะ ลีซู มูเซอ ไทลื้อ ดาราอั้ง ไทยใหญ่ จีนฮ่อ ขมุ ถิ่น และมอญ รวมทั้งสิ้น 256,955 คน

การดำเนินงานพัฒนาพื้นที่สูงของ สวพส. กว่าทศวรรษที่ผ่านมา โดยการประยุกต์ใช้องค์ความรู้โครงการหลวง ผลการวิจัย ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการติดตามให้คำแนะนำในระดับแปลงอย่างใกล้ชิด ส่งผลให้กลุ่มเกษตรกรผู้นำสามารถผลิตอาหารที่เพียงพอสำหรับครัวเรือนและมีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อเดือนในรอบ 10 ปีเพิ่มขึ้นจาก 1,606 บาท (กมล งามสมสุข และคณะ, 2553) เป็น 3,217 บาท (มหาวิทยาลัยแม่โจ้, 2563) รวมทั้งได้สร้างผู้นำเกษตรกรที่มีความรู้ความสามารถในด้านต่างๆ จำนวน 906 ราย และการพัฒนากลุ่มเกษตรกรเพื่อจัดการผลผลิตและการตลาดรวม 101 กลุ่ม แม้ว่าผลสำเร็จของการส่งเสริมอาชีพจะช่วยยกระดับรายได้ของครัวเรือนเกษตรกรเป้าหมายร้อยละ 30 ให้พ้นจากเส้นความยากจนแต่ยังคงมีครัวเรือนเกษตรกรที่ยังไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมการส่งเสริมอาชีพกับ สวพส. และจัดอยู่ในกลุ่มประชากรร้อยละ 40 ล่างที่มีรายได้ต่ำสุดของประเทศ (Bottom 40) ยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่สูงของ สวพส. ในระยะต่อไป จึงมุ่งเน้นการขยายผลจากเกษตรกรผู้นำที่ประสบผลสำเร็จในการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรให้เป็นอาชีพที่มั่นคงไปยังครัวเรือนยากจนเป้าหมายอีกร้อยละ 70 โดยให้ความสำคัญต่อการพัฒนาทุนมนุษย์ซึ่งรวมถึงเกษตรกรและกลุ่มสถาบันเกษตรกรให้มีความเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และก้าวทันการเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 21

ปีงบประมาณ พ.ศ. 2563 ได้ศึกษากระบวนการพัฒนาผู้นำเกษตรกรในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง เพื่อให้เห็นรูปแบบกระบวนการพัฒนาผู้นำเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนเรียนรู้จากภายในตนเอง เรียนรู้จากการทำงานกลุ่ม และการถอดบทเรียนกระบวนการทำงาน ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้นำเกษตรกรรุ่นใหม่อายุ 17-45 ปี จำนวน 35 ราย ในพื้นที่ศึกษา 17 แห่ง ที่มีความหลากหลายด้านกายภาพ ทุนการดำรงชีพ และชาติพันธุ์ ได้แก่ กะเหรี่ยง ม้ง คนเมือง อาข่า และเมี่ยน ทำให้ทราบถึงคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้นำเกษตรกรที่ และปัจจัยที่มีผลต่อการแสดงออกทางพฤติกรรมของเกษตรกร ได้แก่ สภาพแวดล้อม การตั้งถิ่นฐาน ประสบการณ์ และอายุ สำหรับการศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จของกลุ่มสถาบันเกษตรกร จำนวน 8 กลุ่ม พบว่าสถาบันเกษตรกรที่เข้มแข็ง

มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือ (1) สมาชิกกลุ่มมีความสามัคคีปรองดองและมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม (2) คณะกรรมการกลุ่ม เป็นผู้เสียสละ รอบรู้ มีประสบการณ์ นำเสนอแนะดี มีความคิดก้าวหน้า และสามารถควบคุมดูแลกิจการตามหลักธรรมาภิบาลด้วยความโปร่งใส (3) หน่วยงานบูรณาการ เช่น สวพส. กรมส่งเสริมสหกรณ์ เกษตรจังหวัด สถาบันทางการเงิน สถาบันการศึกษา และหน่วยงานท้องถิ่น ที่คอยเป็นพี่เลี้ยงให้ความรู้ ความช่วยเหลือ และคำแนะนำต่างๆ ช่วยให้การดำเนินกิจการของกลุ่มราบรื่น และในปีงบประมาณ พ.ศ. 2564 ได้ขยายผลการศึกษาให้ครอบคลุมกลุ่มผู้นำเกษตรกรเป้าหมาย 3 ช่วงอายุ ได้แก่ 17-45 ปี 46-60 ปี และ 61 ปีขึ้นไป ที่ฉลาดรู้ในด้านการพัฒนาอาชีพ การบริหารจัดการกลุ่ม ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในพื้นที่ศึกษา 20 แห่ง (รวมพื้นที่ศึกษาเดิม ปี พ.ศ. 2563) จำนวน 40 ราย รวมทั้งสิ้น 75 ราย ผลการศึกษาทำให้เห็นเด่นชัดในลักษณะนิสัยของผู้นำเกษตรกรในแต่ละช่วงอายุ ซึ่งสามารถแบ่งกลุ่มผู้นำเกษตรกรเพื่อสร้างจุดเน้นการพัฒนาได้ดังนี้ (1) กลุ่มที่รับรู้ข้อมูลข่าวสารและตัดสินใจปรับเปลี่ยนเข้าสู่การเรียนรู้เร็ว เช่น กลุ่มผู้นำเกษตรกรชาติพันธุ์ม้ง อาข่า และคนเมือง กระบวนการพัฒนาที่เหมาะสมควรให้เกษตรกรสมัครใจและพร้อมเข้ามาร่วมกิจกรรมกับ สวพส. ด้วยตนเอง โดยใช้การเรียนรู้ด้านต่างๆ เป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพ เช่น สาธิตในแปลง ฝึกอบรม ศึกษาดูงาน รวมทั้งสนับสนุนปัจจัยการผลิตเท่าที่จำเป็น มีเจ้าหน้าที่ สวพส. เป็นพี่เลี้ยง และเน้นการสื่อสารให้ครบถ้วนทั้งด้านการผลิต การตลาด และเป้าหมายของการพัฒนา ควบคู่กับการใช้ความรู้สมัยใหม่และเทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามาหนุนเสริมความรู้ และ (2) กลุ่มที่ปรับเปลี่ยนเรียนรู้เมื่อเห็นตัวอย่างความสำเร็จ เช่น ผู้นำเกษตรกรชาติพันธุ์กะเหรี่ยงและมลายู ที่ต้องใช้เวลาในการตัดสินใจเพื่อเรียนรู้จากความสำเร็จของบุคคลอื่นและปรับตัวระยะเวลาหนึ่ง ควรเน้นการพัฒนาที่เข้าถึงผู้นำชุมชนเพื่อสร้างความเข้าใจให้ตรงกันและดึงกลุ่มคนเหล่านี้มาเป็นเกษตรกรนำร่อง โดยใช้วิธีการพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไป มีการสาธิตภายในแปลง การติดตามเยี่ยมเยียนอย่างใกล้ชิดเพื่อสร้างความเชื่อใจและต้นแบบการพัฒนาที่เกษตรกรรายอื่นสามารถเข้ามาเรียนรู้ได้ตลอดเวลา

ทั้งนี้เพื่อยกระดับการพัฒนาผู้นำเกษตรกรให้สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงและเท่าทันการเปลี่ยนแปลงในยุคปัจจุบัน ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2565 จึงทำการทดสอบกระบวนการพัฒนาผู้นำเกษตรกร รวมทั้งขยายผลการศึกษาด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงที่นอกเหนือจากด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบนพื้นที่สูงให้คงอยู่ ขณะเดียวกันก็ศึกษาแนวทางการพัฒนาผู้นำเกษตรกรในอีก 5 ชาติพันธุ์ ได้แก่ ลีซู ลัวะ มูเซอ ไทลื้อ และดาราอั้ง อันเป็นการสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่สามารถยกระดับการประกอบอาชีพให้หลุดพ้นจากผู้มีรายได้ต่ำสุดของประเทศ ลดความเหลื่อมล้ำด้านเทคโนโลยี และการเป็นหุ้นส่วนในการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืนแบบโครงการหลวง ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนแห่งสหประชาชาติ (SDGs) ในเป้าหมายที่ 1 ขจัดความยากจน เป้าหมายที่ 2 ยุติความหิวโหย และเป้าหมายที่ 10 ลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทดสอบกระบวนการพัฒนาผู้นำชุมชนในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

- 1.3.1 ศึกษากระบวนการพัฒนาผู้นำเกษตรกรในกลุ่มชาติพันธุ์ที่ดำเนินการในปี พ.ศ. 2565 จำนวน 5 ชาติพันธุ์ ได้แก่ ลัวะ ลีซู มูเซอ ไทลื้อ และดาราอั้ง
 - ศึกษาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้นำเกษตรกร
 - ศึกษารูปแบบการเรียนรู้และพัฒนาตนเองของผู้นำเกษตรกร
- 1.3.2 ทดสอบกระบวนการพัฒนาผู้นำเกษตรกรที่สอดคล้องกับรูปแบบการเรียนรู้ของเกษตรกรอย่างมีส่วนร่วมกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่ได้ดำเนินการในปี พ.ศ.2564 จำนวน 5 ชาติพันธุ์ ได้แก่ กะเหรี่ยง คนไทยพื้นเมือง ม้ง อาข่า และเมี่ยน
- 1.3.3 สำนักรูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง นอกเหนือจากด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดำเนินการในปี พ.ศ.2563-2564 จำนวน 5 ชาติพันธุ์ ได้แก่ กะเหรี่ยง คนไทยพื้นเมือง ม้ง ลีซู และลัวะ

